
É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról. Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 189 p.

Anyanyelvünk állapotáról címmel jelentetett meg tavaly az Osiris Kiadó egy több szempontból is figyelemre méltó könyvecskét. A szakma számára elsősorban is a szerző személye a meglepő: a cím alapján valamilyen nyelvművelőnk újabb munkájára gondolhatnánk – hiszen a nyelv „állapotáról” való gondolkodás, a nyelv „állapotának” értékelése a nyelvművelés tipikus terepuma –, a szerző viszont a generatív nyelvészeti irányzat vezető képviselője, akitől személy szerint én ilyen jellegű áttekintést nem vártam volna. A másik figyelemre méltó tény a téma kidolgozása – tartalmilag, mélységében, de főleg módszertanilag, amely a vizsgált jelenségek többszemponútú, átfogó elemzésében nyilvánul meg.

A monográfia négy fő fejezetre oszlik: *Nyelvében él a nemzet; Romlik-e a magyar nyelv?; Fennmarad-e a magyar nyelv?; Teen-dők.* A címek is mutatják, hogy É. Kiss Katalin legújabb könyve valójában több, mint amire a cím utal: nem csak a magyar nyelv jelenlegi állapotának feltérképezésére vállalkozik benne, hanem kitekint a jövőre is, az utolsó fejezetben egyfajta nyelvstratégiát vázol föl. Számomra leginkább a második fejezet (*Romlik-e a magyar nyelv?*) tűnik a leginkább kidolgozottnak. Ebben a szerző számba veszi azokat a jelenleg is folyamatban levő mondattani, alaktani, hangtani, lexikális és pragmatikai változásokat, amelyek a nyelvművelés érdeklődését is felkeltették, és amelyeket olykor nyelvromlásként is szoktak értékelni. A szerző álláspontja e tekintetben egyértelmű: már a fejezet bevezetőjében (*Változás vagy romlás*) leszögezi: „Az emberi nyelvek lényegi tulajdonsága a változás” (12. p.), tovább pedig ezt írja: „A nyelvi változás csak a mindenkori norma szempontjából értelmezhető romlásként. Az egymást követő generációk grammatikáinak eltérései önmagukban nem tekinthetők romlásnak” (15. p.). Az egyes további alfejezetek ennek a tételnek kifejtését tartalmazzák. A mondattani változások körében a szerző az alábbi kérdéseket tárgyalja: az -e kérdőszócska helye, a *természetesen/valószínűleg/nyilvánvalóan, hogy* szerkezet, a „szükségtelen” igekötők,

az *el nem választható* : *nem elválasztható* változó, az állítmányi szerepű határozói ige-név használata, a tárgy-as-tárgyatlan igeragozás, a birtokos szerkezetben belüli egyeztetés, a vonatkozó névmások használata, a személyes és a mutató névmások váltakozása; az elemzett alaktani változások a következők: az ikés igeragozás helyzete, az ún. suksükölés, szukszükölés és nákozás, a birtokos személyjelek alakja. Az elemzések legfőbb erénye a vizsgált jelenségek komplex megközelítése: a szinkron és a diakron (olykor a szociolingvisztikai) szemlélet és magyarázat összekapcsolása. Ez a módszer két szempontból is célravezető. Egyes jelenségek kapcsán ugyanis sokszor felbukkan az a nyelvművelői értékelés, hogy újabb keletű (vagy újabban terjedő) jelenségről van szó. A nyelvtörténeti adatok idézésével a szerző meggyőzően cáfolja ezeket a vélekedéseket, rámutatva arra, hogy egy-egy, nyelvművelői szempontból mostanában hibáztatott jelenség évszázadok óta él a magyar nyelvben, legfeljebb csak a beszélt (vagy írott) köznyelvben való megjelenése újdonság. A másik fontos eredménye ennek a többszempontú megközelítésnek az, hogy követhetővé válik maga a változás, illetve megmagyarázhatóvá válnak a normától eltérő változatok. Amint a szerző több helyütt is meggyőzően bizonyítja: a nyelvben zajló lassú változás következtében egyes beszélők más szabályt vonnak el, más szabály szerint hozzák létre a grammatikai alakot, mint amilyen a művelt köznyelvi normára jellemző. Sőt több olyan esetet is bemutat, amikor egyértelmű, hogy a változások következtében „a nyelvhelyességi tanácsok alapjául szolgáló elemzés meghaladottá vált” (16. p.).

A grammatikai változásokról szóló fejezetek lezárásaként a szerző megállapítja: semmi sem utal arra, hogy a magyar nyelv szerkezeté romlana. A nyelv változása következtében kialakuló alaktani, mondattani stb. változatok sokszor évszázadokig is egymás mellett élnek, s bár közülük „egyeseket befogad az úgynevezett művelt köznyelv, másokat nem – de nyelvészeti szempontból nem lehet értékbeli különbséget tenni közöttük” (72. p.). A változásokba történő mesterséges beavatkozást esetlegesen veszélyesnek, ugyanakkor nem nagyon kivitelezhető-

nek tartja É. Kiss Katalin. Kiemeli viszont az iskola szerepét: „Az iskola feladata, hogy az otthon, családi körben elsajátított anyanyelvjárás és a művelt köznyelvi norma közötti különbségekre rámutasson, és az anyanyelvjárás mellett – de nem ahelyett – a művelt köznyelvi változatot is megtanítsa a gyerekeknek” (72. p.).

A szerkezeti kérdéseket taglaló fejezeteknél rövidebbek és kevesebb jelenségre kiterjedők a szókincs-bővülést és az egyéni nyelvhasználat változását taglaló részek. Az előbbiben főként az idegen szavakról esik szó; ezzel kapcsolatban a szerző saját számfításaira támaszkodva cáfolja azt a tévhitet, hogy a szókincs-bővülés fő forrásaként az idegen nyelvű (főként angol) szavak és kifejezések szolgálnának, az újabb keletkezésű lexikális elemeknek ugyanis csak mintegy negyede idegen eredetű. (Bár igaz, hogy sok esetben gyakori használatú, s az átlagos műveltségű magyarok számára nem érthető, ezért zavaró szavakról, kifejezésekről van szó.) Az egyéni nyelvhasználat változásait bemutató részben a megszólításokkal, a tegezés-magázás életkori sajátosságaival, illetve a személyes, bizalmas stílus térnyerésével foglalkozik a szerző.

Amint fentebb már volt róla szó, a monográfia bevezető fejezetének címe: *Nyelvben él a nemzet*; É. Kiss Katalin a magyar nyelvet többek között a nemzeti egység szimbólumának és megtestesítőjének tartja, s ezt a tényt valóban komolyan is gondolja, hiszen – egyes szerzőktől eltérően – a magyar nyelv állapotát elemezve nem csak néhány mondatban foglalkozik a határon túli magyarság nyelvével: *A magyar nyelv a kétnyelvűségben* című alfejezetben a 90-es évektől folytatott határon túli kétnyelvűségi és szociolingvisztikai kutatások alapján összefoglalja mindazt, ami a kisebbségben élő, a magyar nyelv kétnyelvű anyanyelvátvitelét beszélő magyarság nyelvi helyzetéről régióként tudni kell. Sajnos még ma sem ritka az olyan megnyilvánulás (határon innen és túl), amely szerint a határon túli magyarok „nem tudnak jól”, „hibásan beszélnek” magyarul. Mind a magyarországi egynyelvű magyarok, mind pedig a kisebbségben élő kétnyelvű magyarok számára megszívlelendő az, amit (a kontaktusnyelvészeti és szociolingvisztikai kuta-

tásokat folytató nyelvészekhez hasonlóan) a szerző is megállapít: „egy nyelv kontaktus-változatai nem csökkent értékű változatok. A problémák abból fakadnak, hogy a határon túli magyar közösségek magyar nyelvhasználati lehetőségei korlátozottak. E közösségekben a magyar nyelv nem töltheti be valamennyi funkcióját, és a hiányzó funkcióknak megfelelő rétegei, változatai e közösségek tagjainak nyelvhasználatában nem fejlődnek ki” (124. p.).

A magyar nyelv jövőjét tárgyalja a monográfia „törzsét” alkotó másik nagy rész (*Fennmarad-e a magyar nyelv?*). Amint a kisebbségben élő kétnyelvű magyarság nyelvét bemutató előző fejezetből is kiderült, a magyar nyelv, a magyar nyelvű beszélőközösségek fennmaradása leginkább a környező államokban kérdéses, nem meglepő tehát, hogy ebben a részben a határon túli magyar közösségek demográfiai adatainak keresztül a népességszám csökkenésére mutat rá a szerző, illetve részletesen foglalkozik a nyelvi és nemzeti asszimilációval, az identitásváltással. Mind a nemzetváltás, mind pedig a nyelvcsere szempontjából kitüntetett szerepe van az iskolának: a többség nyelvén történő iskolázás (iskoláztatás) erősíti, az anyanyelvű iskola pedig gyengíti az asszimilációs hatásokat. Fontosságuk okán külön fejezetbe kerültek a nyelvi jogok, ezen belül is a környező államokban élő magyarok (és természetesen egyéb kisebbségek) nyelvi jogainak az összefoglalása, illetve a vonatkozó nemzetközi nyelvi jogi dokumentumok bemutatása. A szerző e fejezet végén „tér vissza” Magyarországra: azt vizsgálja, Magyarország uniós tagsága következtében milyen lehetőségei, esélyei vannak a magyar nyelvnek az Európai Unióban, illetve – a többi kis nyelvhez hasonlóan – milyen veszélyekkel kell szembenéznie.

Bár a szerző által használt fogalmi és terminológiai keret eltérő, az ismertetett munka alapján véve nyelvtervezési kérdéseket tárgyal, ezt a záró fejezet (*Teendők*) tartalma is megerősíti: *A nyelvi korpussszal kapcsolatos teendők* című alfejezet korpusztervezési irányultságú, a *Nyelvstratégiai feladatok* című pedig alapján véve státusztervezési kérdéseket érint. Az elsőként említett alfejezetben É. Kiss Katalin a *Romlik-e a magyar nyelv?* fejezetben felvetett gondolatokat fog-

lalja össze újra, ebből eredően (s az alcímek alapján ítélve) csak a szókincs területén látja szükségesnek a nyelvi fejlődésbe történő külső beavatkozást: „Minthogy a kölcsönszavak megtanulása jobban megterheli a memóriát, mint az ismert elemekből felépülő belső keletkezésű szavaké, támogatni kell a szómagyarítási törekvéseket”. A magyar nyelv jövője szempontjából kiemelt fontosságú a szerző által is szorgalmazott szaknyelvfejlesztés és -egységesítés (különös tekintettel a határon túli régiókban megfigyelhető különfejlődésre), valamint a magyar nyelvű felsőfokú oktatás és tudományos szakirodalom fenntartása és fejlesztése. Ez utóbbi a magyar nyelv pozícióinak Magyarország határain belüli megtartásához járul hozzá; a következő alfejezetben (*Nyelvstratégiai feladatok*) viszont elsősorban már a határon túli magyar beszélőközösségek magyar anyanyelvének megőrzését célzó feladatok fogalmazódnak meg. Eszerint a szerző fontosnak tartja a kisebbségi nyelvi jogok következetes elismerését és megtartását, a magyar nyelv presztízsének és gyakorlati hasznának az erősítését, a magyar nyelvhasználat színtereinek a bővítését – és figyelembe véve a magyar nyelvnek az Európai Unió belüli kisebbségi helyzetét – az európai uniós nyelvek egyenjogúsága melletti tevéleges kiállást.

Az *Anyanyelvünk állapotáról* című monográfia az Oktatási Minisztérium támogatásával jelent meg, s nem meglepő: a tárgyalt munka elsősorban is a felsőfokú oktatásban, kisebb mértékben a középiskolákban használható kiváló segédkönyvként. A generatív alapú leírásokat gyakran éri az a kritika, hogy a kívülállók (akár nyelvészek) számára nehezen érthetők. Nos, É. Kiss Katalin könyve igencsak rációfal ezekre a véleményekre: a vizsgálatba bevont nyelvi jelenségek elemzése jól követhető és terminológiailag érthető (akár mélyebb nyelvészeti ismeretek nélkül is), a komplex megközelítés lehetővé teszi, hogy a diákok összekapcsolják például a nyelvtörténetben és a leíró nyelvtanban tanult ismereteiket. Az impozáns szakirodalmi jegyzék révén pedig az érdeklődők egy-egy kérdés, probléma mélyebb tanulmányozásához kapnak segítséget.